

Eugeniusz Bielicki
Zakład Psychologii
WSP Bydgoszcz

Z A B U R Z A J Ą C A S O C J A L I Z A C J Ę M Ł O D O -
C I A N Y C H P R Z E S T Ę P C Z Y Ń F U N K C J A
S O C J O L O G I C Z N I E U W A R U N K O W A N Y C H
S T A N Ó W F R U S T R A C Y J N Y C H

1. W s t ę p

Artykuł oparty jest na wynikach badań prowadzonych przez autora nad osobowościowymi i socjologicznymi determinantami zachowań przestępczych kobiet. Ze zgromadzonych materiałów empirycznych wyodrębnione zostały jako fragment szerszych badań te, które dotyczą przedmiotu opracowania.

Ponieważ zachowanie przestępcze kobiet jest drastyczną formą zachowania dewiacyjnego, świadczącego o głębokim nieprzystosowaniu społecznym, nie może być traktowane tylko jako wynik niepowodzeń i przeszkód napotykanym w procesie socjalizacji. Taki punkt widzenia jest wprawdzie naukowo pożyteczny i pozwala na szerokie wyjaśnienie etiologii zjawiska przestępczości, szczególnie przez eksponowanie łańcucha zależności przyczynowych takich zmiennych niezależnych, jakimi są niepowodzenia i przeszkody w socjalizacji jednostki, to jednak, z tego założenia wychodząc, niepodobna wyjaśnić, dlaczego osoby, co do których te zależności przyczynowe nie zadziałały, przestępstwa także popełniły. Spotykane w literaturze słuszne poglądy, oparte na analizie szerszej płaszczyzny empirycznej, eksponujące zmienne makrosocjalne, zmienne psychosocjalne i zmienne biopsychiczne jako trzy typy czynników /zmiennych/ łączących w etiologii przestępczości te trzy podejścia, wyjaśniają w dużej mierze ich wpływ na przestępczość ^{1/}. Istnieją jednak określone ogra-

niczenia tego wpływu, które wynikają z faktu, że u podstaw genezy wielu zachowań przestępczych pozostaje niemożność zaspokajania przez jednostkę jej indywidualnych i powszechnych potrzeb. Ta niemożność występuje także w odniesieniu do osób, co do których proces socjalizacji był prawidłowy. Na tle bowiem procedury ich zaspokajania przez człowieka wyłania się problem "racji" działania ukierunkowanego na to zaspokojenie. W etiologii zachowań przestępczych osób napotykających na trudność lub niemożność zaspokojenia swych potrzeb według ich "racji" działania, czynnika wywołującego, podtrzymującego i kierującego dążeniem ludzi, posiada on znaczenie na tyle istotne, iż jego pominięcie uniemożliwia dotarcie do adekwatnego czynnika genetycznego przestępstwa. Założenie to, znajdujące potwierdzenie w badaniach nad etiologią przestępstw kobiet, koresponduje ze słusznym poglądem spotykanym w literaturze i dotyczącym psychologii dążeń ludzkich, że ostateczny czynnik, zarówno wywołujący jak i podtrzymujący działanie oraz kierujący nimi, stanowi "racja" tego działania, ustalona świadomie przez człowieka ^{2/}.

Racja ta, jako subiektywne przekonanie jednostki przestępczej o słuszności obranego celu dążenia, chociaż wadliwa, zniekształcona, ponieważ niezgodna z powszechnie akceptowanymi wartościami etycznymi, społecznymi i prawnymi, może być zdeterminowana różnymi czynnikami, takimi jak: temperament, intelekt, doświadczenie człowieka, systemy odruchów warunkowych, poczucie nieegalitarności, ogólna sytuacja życiowa. Ten ostatni czynnik, zawierający w sobie potencjalne, czasem znikome, czasem większe możliwości zaspokajania potrzeb jednostki, wśród mechanizmów determinujących manifestację określonej formy zachowania ma szczególnie duże znaczenie w etiologii zachowań przestępczych.

Tak więc przestępczość kobiet często można i należy traktować jako wynik niemożności zaspokajania powszechnych i indy-

widualnych potrzeb, rodzącej stany frustracyjne, które prowadzą do uruchomienia mechanizmów obronnych, polegających na zachowaniu przestępczym. Przyjmując ten punkt widzenia, w dalszym ciągu przedstawione zostaną argumenty uzasadniające to założenie. Wymagało ono wdrożenia metod stosowanych w badaniach socjologiczno-kryminologicznych. W kwestii tej zwraca się uwagę na niżej przedstawione sprawy natury metodologicznej.

Badaniu poddano 200 kobiet odbywających karę pozbawienia wolności za przestępstwa różnego rodzaju. Przeprowadzono je w Zakładach Karnych w Fordonie i Grudziądzu. Wyboru populacji do badań dokonano metodą celowego doboru próby. Zasadność tej metody akceptowana jest w literaturze przedmiotu ^{3/}.

Do zbierania materiału empirycznego posłużyło kilka technik badawczych, rozumianych tu jako określone i powtarzalne sposoby lub zespoły sposobów zdobywania określonego typu informacji o rzeczywistości, niezbędnych do rozwiązania określonego typu problemu badawczego ^{4/}:

- a/ technikę wywiadu za pomocą skategoryzowanej ankiety /kwestionariuszy/,
- b/ technikę wywiadu opartego na kierowanej rozmowie z osobą badaną według przyjętego planu /subiektywny plan anamnestyczny/,
- c/ analizę dokumentów urzędowych, takich jak: akt osobowych badanej, opinii MO o osobie i jej środowisku zamieszkania, opinii zakładu pracy, akt sądowych i innych dokumentów osobistych /życiorysy, listy, pamiętniki itp./.

Wobec braku miejsca pomija się opis procedury stosowania tych technik badawczych. Podkreśla się jedynie, że zmierzały one do zebrania wzajemnie dopełniających się informacji o badanych osobach, posiadały one więc charakter komplementarny. Stosowano metodę badań indywidualnych /idiograficznych/ zmierzających do

wykrycia wszelkich okoliczności związanych z jednostkowym faktem przestępstwa /case studies/.

Ich celem, ze stanowiska kryminologicznego, jest odnalezienie czynników kryminogennych, kryjących się w zespole warunków, w jakich osoba żyje, i rozmaitych faktach bezpośrednio lub pośrednio związanych z zachowaniem przestępczym, a także mających wpływ na kształtowanie jej osobowości społecznej.

Autor artykułu wychodzi z metodologicznego założenia, że zachowanie przestępcze nie realizuje się w zamkniętej sferze życia jednostki, lecz w jej interakcjach, w sieci stosunków międzyludzkich, w które jest uwikłana.

Nie można uznać za słuszny pogląd, że generalnym czynnikiem genetycznym przestępstwa jest sytuacja życiowa jednostki odczuwana przez nią subiektywnie jako nieegalitarna. Jest to koncepcja L. Lernella. Materiał empiryczny dostarcza jednak danych, że poczucie nieegalitarności zdeterminowane niemożnością zaspokajania indywidualnych i powszechnych potrzeb stymuluje czynniki motywacyjne, na tle których pojawia się własna racja działania. Wyrazić się ona może w procesie konkretyzacji i indywidualizacji sposobów zaspokajania potrzeb, przy czym sposoby te mogą prowadzić na drogi dewiacyjne.

W odniesieniu do kobiet to spostrzeżenie jest bardziej jeszcze trafne z uwagi na częstsze upośledzenie kobiety, występujące w różnych sytuacjach życiowych, często z winy innych osób /rodziców, męża, kochanka, dzieci/ lub braku urody.

W związku z powyższymi uwagami natury metodologicznej zwraca się uwagę także na czynnik kompensacyjny, odgrywający ważną rolę motywacyjną w zachowaniach przestępczych kobiet, zrodzony na tle konfrontacji własnego losu i sytuacji życiowej z sytuacją innych osób z tej samej lub pobliskiej grupy społecznej. Dążenia kompensacyjne zrodzone na tle tych konfrontacji u niektórych kobiet przejawiają się w formie zachowań dewiacyjnych,

u innych zaś dokonują się one na drodze legalnej. Wybór tej drogi zależny jest od dwóch czynników: od stopnia ważności niezrealizowanej i ważnej życiowo potrzeby oraz od potencjalnych możliwości, umiejętności potrzebnych w rozwiązywaniu problemów życiowych.

2. Frustracja jako skutek niemożności zaspokajania powszechnych i indywidualnych potrzeb w etiologii przestępstw kobiet

Brak warunków niezbędnych do prawidłowego funkcjonowania człowieka według standardu kulturowego rozwiniętego społeczeństwa socjalistycznego, charakteryzującego się rozbudzonymi aspiracjami człowieka pojmowanego jako biologiczny, żywy organizm, jako układ przystosowujący się do swego otoczenia, prowadzi do zaburzeń jednostki i jej niedostosowania społecznego^{5/}.

Ten brak rodzi frustrację rozumianą w tym miejscu jako ostry i stężony stan psychiczny jednostki, wyrażający się jej przeżyciami wywołanymi niespełnieniem aspiracji, zwłaszcza gdy ta jednostka niespełnienie własnych aspiracji odnosi do statusu osiągniętego przez innych. Z treści tych przeżyć psychicznych rodzi się trend do zachowania skłóconego z obiegowymi zasadami współżycia społecznego.

Szczególnie trend ten ożywia się i zaznacza w procesie dokonywania konfrontacji własnej sytuacji, własnego losu odczuwanego subiektywnie z innymi ludźmi. Pojawia się tendencja kompensacyjna zwrócona ku wyrównaniu swojej nierównej sytuacji, przy czym realizacja tej tendencji może odbywać się na drodze zachowań dewiacyjnych, w tym przestępczych.

Nie można zgodzić się z poglądem L. Lernella, jakoby "poczucie nieegalitarności" zrodzone na gruncie uświadomienia sobie przez

jednostkę swojej nierównej sytuacji stanowiło generalny czynnik genetyczny zachowań dewiacyjnych, w tym także przestępczych ^{6/}.

Bardziej adekwatnie aniżeli "poczucie nieegalitarności", mogące być traktowane jako czynnik motywacyjny w zachowaniach przestępczych, etiologię tego zjawiska wyjaśniają niezaspokojone potrzeby. Takie stanowisko potwierdza się w badaniach autora nad etiologią przestępstw głównie o charakterze ekonomicznym, popełnionych przez kobiety.

Prezentacja danych potwierdzających wyrażony pogląd winna być ze względów metodologicznych poprzedzona wyjaśnieniem pojęcia "potrzeb" człowieka w ogóle i jego potrzeb w określonej sytuacji społecznej, szczególnie w małych grupach: rodzinnej, pracowniczej, rówieśniczo-koleżeńskiej, towarzyskiej, które charakteryzują się szeroką konstelacją stosunków międzyosobniczych i interakcji. A.Lewicki pojęcie "potrzeby" zalicza do pojęć psychologicznych ^{7/}. Rozumienie danej formy zachowania się człowieka wymaga wyjaśnienia przyczyny leżącej u podstaw zrodzenia się motywu działania.

Zachowania służą potrzebom organizmu - są motywowane.

Teorie oparte na pojęciu motywacji operują słusznie tezą, że bez motywacji organizm zachowałby się statycznie, tymczasem organizm przejawia aktywność uruchamianą przez potrzebę. Aktywność człowieka zdeterminowana potrzebą zaznacza się w formie zachowania umożliwiającego zaspokojenie potrzeb. W tym stanie rzeczy zachowanie jest środkiem, a zaspokojenie potrzeby celem ^{8/}. Niespokojna aktywność człowieka pobudzana zwłaszcza zmieniającymi się pod wpływem uwarunkowań natury socjologicznej aspiracjami życiowymi jest podstawową przyczyną pojawiania się nowej potrzeby, może stać się także powodem konfliktów i frustracji o dużym znaczeniu emocjonalnym. Emocjonalność towa-

rzyszcząca tendencji do zaspokojenia ważnej życiowo potrzeby może nie prowadzić do zaniechania działania nawet pod wpływem stymulacji awersyjnej, np. kary. Należy przyjąć, że niemożność zaspokojenia ważnych życiowo potrzeb stanowi czynnik genetyczny zachowań przestępczych badanej populacji kobiet.

W literaturze psychologicznej spotyka się szereg poglądów odnoszących się do zagadnienia potrzeby. W etiologii przestępstw, a i w ogóle w etiologii zachowań dewiacyjnych, docieka się przede wszystkim czynników dynamizujących ten kierunek zachowań. Można przyjąć za słuszny pogląd K.Obuchowskiego, że tymi czynnikami nie są ani motywy, ani postawy /a którym słusznie można przypisać rolę ukierunkowującą zachowanie się/. Przyczyny natomiast wszelkich czynności ludzkich w ogóle tkwią w zróżnicowanych i odczuwanych subiektywnie potrzebach. Z.Freud dynamikę zachowań wyjaśnił, posługując się teorią "libido" ^{9/}. A.Adler działanie człowieka traktował jako wypadkową egoistycznego "dążenia do mocy" i "uczuć społecznych" zrodzonych z faktu współżycia ludzi w grupie społecznej ^{10/}. J.P.Pawłow przyjmuje, że czynniki wywołujące zachowanie wywodzą się z "zasadniczej tendencji organizmu".

Ta ostatnia zaś zdeterminowana jest wpływami pochodzącymi z zewnątrz lub od wewnątrz i kieruje życiem zwierząt i ludzi ^{11/}.

Zachowania dewiacyjne, w tym przestępcze, stanowią złożoną formę czynności. Różnego rodzaju uwarunkowania społeczne, a więc zewnętrzne, wywołują zachowania dewiacyjne jedynie w pewnych określonych sytuacjach życiowych człowieka. Szczególnie wówczas, gdy działają one w warunkach zrodzonych potrzeb osobnika. Znaczy to, że czynnik genetyczny zachowań przestępczych jako złożonych form zachowań człowieka tkwi w niemożności zaspokojenia rozwiniętych w rozwoju filogenetycznym i subiektywnie odczuwanych potrzeb. Rozumienie znaczenia braku możliwości realizacji po-

trzeb przez jednostkę w jej zachowaniach przestępczych wymaga odrzucenia błędnego, introspekcyjnego ujmowania potrzeby jako subiektywnego pragnienia czegoś przez człowieka. Pojęcie potrzeby ma istotne znaczenie w etiologii zachowań przestępczych, jeżeli rozpatruje się je zgodnie z założeniami nauk przyrodniczych.

Poszczególni ludzie posiadają zróżnicowane możliwości homeostatyczne, pozwalające im na utrzymanie stałości środowiska wewnętrznego mimo zmian zachodzących w otoczeniu środowiskowym. Pojęcie homeostazy, równowagi umożliwiającej funkcjonowanie społeczeństwa pojmowanego jako organizm, pomaga w rozumieniu wielu zachowań przestępczych. Równowaga ta jest względna, jest często zakłócona przez wewnętrzne konflikty i antagonizmy w mikrogrupach społecznych, jest przywracana czasem, gdy zachodzi proces przystosowywania się człowieka do zmiennych układów sytuacyjnych. Wynika stąd, że homeostaza powstaje z przecinania się przeciwstawnych tendencji: konfliktu i przystosowania ^{12/}.

W piśmiennictwie psychologicznym spotyka się różne klasyfikacje potrzeb. Pomijając w tym miejscu wyczerpujące omówienie tego zagadnienia w historycznym ujęciu, szczególnie koncepcji "głębinowej" Z.Freuda, A.Adlera i innych wywodzących wszystkie potrzeby człowieka z "libido", "dążenia do mocy" czy kilku genów "popędowych", i nie wdając się w ich krytyczną analizę, warto zwrócić uwagę na oryginalną klasyfikację J.Pietera, który w wyniku analizy historycznej zagadnienia, o co ludzie w dziejach najbardziej zacięcie walczyli, spierali się i współzawodniczyli, uzyskał istotne kryterium potrzeb ludzkich. Autor ten stwierdził, że najbardziej zacięte walki toczono o środki do życia, o swobodę, o partnera seksualnego, przekonania i ideały ^{13/}.

Socjolog W.J.Thomas, prowadzący socjologiczne studia nad prostytutkami, postawił sobie pytanie dotyczące tego, jaka jest minimalna liczba potrzeb dla normalnego funkcjonowania człowieka

ka. Wymienił ich cztery: a/ potrzebę bezpieczeństwa, b/ uznania, c/ przyjaźni, d/ nowych doświadczeń ^{14/}.

Przedstawiony artykuł wymaga przyjęcia określonej koncepcji ustalania niezbędnych potrzeb człowieka dla jego normalnego funkcjonowania, rozumianego tu jako formy zachowania zgodne z zasadami współżycia społecznego. Wśród różnorodnych potrzeb człowieka istnieją potrzeby podstawowe, konieczne i powszechne, istotne z punktu widzenia procesu przystosowania. To metodologiczne założenie posłużyło K. Obuchowskiemu w przedstawieniu klasyfikacji potrzeb niezbędnych dla normalnego funkcjonowania człowieka. Autor ten rozróżnia potrzeby samozachowania, do których zalicza potrzeby fizjologiczne i orientacyjne, oraz potrzebę rozmnażania ^{15/}.

Ta słuszna klasyfikacja, bo ujmująca w zasadzie istotne z punktu widzenia procesu przystosowania potrzeby, których brak zaspokojenia stwarza napięcia, umożliwia wyjaśnianie głębokich źródeł determinantów zachowań przestępczych. Teza ta potwierdza się w świetle badań empirycznych nad etiologią przestępstw kobiet, a zapewne także w odniesieniu do etiologii przestępczości w ogóle. Stan wynikający z niezaspokojonych potrzeb w podanym wyżej rozumieniu, stwarzający napięcia, stanowi też źródło motywacji zachowań przestępczych. Pomijając jako wykraczające poza ramy artykułu rozważania nad różnymi znanymi w literaturze definicjami pojęcia motywu, przez termin *m o t y w* rozumie się tu te wszystkie czynniki, które skłaniają człowieka do podjęcia decyzji określonych czynności ^{16/}.

Badania nad wyłonioną grupą kobiet pozwoliły ustalić, że czynniki w głównej mierze determinujące ich zachowania przestępcze sprowadzić można do stanów napięć zrodzonych na podłożu braku możliwości normalnego zaspokajania ich ważnych życiowo

potrzeb, braku, wynikającego z ich indywidualnych i niewystarczających do tego celu możliwości, z blokujących te możliwości sytuacji zastanych w grupach je integrujących.

Przedstawiona synteza wynika z analizy czynników genetycznych, które w sposób istotny stymulowały zachowania przestępcze kobiet. Ich przestępstwa przeciwko mieniu indywidualnemu i społecznemu wystąpiły w 74% w stosunku do całej badanej populacji. Czynniki bezpośrednio warunkujące zachowanie przestępcze, takie jak: "trudności życiowe", "brak środków do życia", "chęć zysku", rozumiana jako chęć zdobycia środków na zaspokojenie potrzeb występują w 68%.

Wymienione elementy czynników genetycznie związanych z zachowaniami przestępczymi kobiet pozostawały w ścisłym związku z procedurą zaspokajania ich indywidualnych i powszechnych potrzeb^{17/}.

Ustalenie tego empirycznego faktu rzuca światło na rodzaj potrzeb, których zaspokojenie miało nastąpić w efekcie zachowań przestępczych, skierowanych przeciwko wartościom etycznym powszechnie akceptowanym i dobrom prawnie chronionym. W działaniach tych motywacyjną rolę odgrywały także takie stany psychiczne, jak: narażona godność osobista, względy emocjonalne, chęć dorównania innym, obawa przed kompromitacją, chęć imponowania innym. Czynniki te wystąpiły w 19,9% w stosunku do całej populacji.

W tym przypadku w grę wchodziła indywidualna potrzeba posiadania prestiżu w małych grupach, z którymi kobiety te były zintegrowane, a zastane w nich stosunki międzyosobnicze z cechami swoistej rywalizacji, zaspokojenia tej potrzeby wymagały.

Aspiracje tych kobiet wymagające zaspokojenia powszechnych i indywidualnych ich potrzeb z reguły przewyższają możliwość ich realizacji. Aż 56,5% kobiet z grupy eksperymentalnej w ogóle nie pracowało. 78,8% kobiet w stosunku do ilości kobiet w ogóle nie-

pracujących pracy nie podejmowało wobec "niechęci" do pracy. Ten niezwykle symptomatyczny wysoki odsetek kobiet, którym "nie chciało się pracować", koreluje z wysokim odsetkiem /68%/ kobiet podających jako bezpośrednie determinanty ich zachowań przestępczych "trudności życiowe", "brak środków do życia" i pojawiającą się na tym tle "chęć zysku" jako chęć zdobycia środków dla usunięcia trudności życiowych związanych z niedostatkami w zaspokajaniu ich powszechnych i indywidualnych potrzeb.

Dysproporcja aspiracji, subiektywnie odczuwanych potrzeb i możliwości ich realizacji stanowi podatny grunt dla zrodzenia się poczucia nieegalitarności jako motywu kierującego działaniem na drogę zachowań dewiacyjnych. Charakterystyczne dla tego rodzaju sytuacji życiowych są doznania tych osób wyrażające się w ilustrujących je wypowiedziach badanych. Niektóre z nich warto przytoczyć. I tak badana /F. 28/ stwierdza: "wiedziałam, że to co robię jest niemoralne i jest przestępstwem ..., chciałam mieć dużo pieniędzy, bym mogła sobie kupić to, co mają inne koleżanki, którym zazdrościłam, zwłaszcza ubioru i rozrywek" ... Inna /F. 25/: " ...gdy stwierdziłam /18 lat/, że matka, wdowa, nic już mi nie może dać, a głównie ubioru, bowiem moda szła na przód, człowiek młody, rówieśnice robiły się eleganterki, a ja zostawałam w tyle, one były z modą na ty, a ja na pani - matkę opuściłam, pozostałam bez środków do życia, pracować mi się nie chciało, a żyć chciałam, więc kradłam ..."

Badania ujawniają bogactwo napięć, mających różnorodne tło, wynikających głównie z zablokowanych możliwości zaspokajania potrzeb i dążeń, ujawniają też zjawiska frustracyjne, rysujące się na ich tle stany emocjonalne i motywacyjne. Tło, na którym powstaje czynnik niewydolności w zaspokajaniu potrzeb, jest jednak bardziej zróżnicowane.

"Trudności życiowe", "brak środków do życia", "chęć zysku" i inne czynniki rodzące motywy pobudzające zachowania dewiacyjne w badanej populacji przestępczych kobiet mają swoje głównie socjologiczne uwarunkowania. Wynikają z tych uwarunkowań skutki o charakterze psychologicznym.

Przeszkody blokujące zaspokojenie potrzeb wywołują określony stopień siły niepokoju i zagrożenia wewnętrznego.

Skomplikowany układ stosunków międzyludzkich rodzi u tych kobiet poczucie porażki i niepowodzenia, określone zablokowania ich dążeń. Reakcje ich w zetknięciu się z tymi przeszkodami uzależnione są zarówno od wagi problemów życiowych, jak i od tak zwanego "progu frustracji". Cz.Czapów i S.Manturzewski "próg frustracyjny" określają jako psychiczną zdolność oparcia się jednostki niepowodzeniom życiowym^{18/}. Większa suma niepowodzeń życiowych doprowadza do niskiego progu frustracji, a wówczas każde następne niepowodzenie spowodować może załamanie się w ogóle koncepcji życiowej, dając początek działaniom antyprawnym. Wśród bezpośrednich przyczyn frustracji jako źródła czynników kryminogennych stwierdza się w grupie eksperymentalnej takie, jak: zawody miłosne, niepowodzenia w ułożeniu współżycia z mężem lub konkubinem, wypadki losowe w rodzinie, złą atmosferę w rodzinie, kalectwo, brak urody, brak środków do życia, trudności życiowe, alkoholizm, brak zawodu, niskie wykształcenie, pociągające za sobą pogłębianie trudności życiowych.

W badanej populacji stwierdza się w 68,5% brak zawodu, a 70,5% całego zbioru badanych posiadało wykształcenie traktowane w Polsce jako niewystarczające minimum dla przeciętnego społecznika człowieka. Stwierdzono bowiem 2% analfabetek, 24% osób z niepełnym podstawowym wykształceniem i 48,5% z podstawowym. 55% kobiet spożywało alkohol, zaś wśród prostytutek alkohol spożywało aż 85% w stosunku do całej grupy prostytutek wy-

noszącej 41% całej badanej populacji kobiet.

Frustracja jest nazwą stanu psychicznego, emocjonalnego, który pojawia się, gdy motywowane działanie organizmu zostaje udaremnione ^{19/}. W normalnym rozwoju osobniczym zdarzają się pewne sytuacje kryzysowe, które mogą wywołać frustrację. Dość powszechnym skutkiem frustracji jest agresja, mająca na celu usunięcie przeszkód utrudniających zaspokojenie potrzeby. Zjawisko to występuje przy popełnianiu przez kobiety różnego rodzaju przestępstw. Szczególnie wyraźnie daje się je stwierdzić przy dzieciobójstwach. U tych przestępczyni zachwiany zostaje często stan potrzeby prestiżu, pociąga to za sobą stan frustracji, stan swoistego cierpienia psychicznego z powodu obiektywnego życiowego niepowodzenia. Badania nad zachowaniem tych kobiet wykazują istnienie ciężkich przeszkód trudnych dla nich do przewyciężenia, rodzących stan frustracji, którego skutkiem jest agresja skierowana przeciwko własnemu dziecku ^{20/}. Wśród dzieciobójczyń /4,5% w stosunku do całej grupy badanych/ zwraca uwagę stosunkowo duży odsetek kobiet bez zawodu /90%/ oraz z niepełnym podstawowym wykształceniem /99,5/. U dzieciobójczyń - panien zajście w ciążę w młodym wieku w niekorzystnej dla nich z wielu względów sytuacji, a także uczucie wstydu uniemożliwia zaspokojenie potrzeby styczności społecznej w rodzimym środowisku. U tych przestępczyni pojedyncze przeszkody nie wywołują stanów frustracyjnych. Działają tu skumulowane zespoły przeszkód różnego typu: społecznego i psychicznego.

Wspomniano wyżej, że 74% kobiet w stosunku do całej grupy badanych kobiet dokonało zagarnięcia cudzego mienia. Fakt ten nakazuje nawiązanie do tezy, że kobiety lubią dokonywać wzajemnej konfrontacji własnej sytuacji w rozmaitych sferach. Teza ta wynika z badań nad kategorią kobiet dopuszczających się ww. czynu. Takie konfrontacje widoczne są szczególnie na podłożu

ekonomicznym, stwarzają one źródła powstania różnicujących się w toku życia aspiracji życiowych kobiet, posiadają też liczne związki z dążeniem do osiągnięcia pożądanego przez nie standardu życiowego, często osiągnięcia przewagi nad innymi. Z tym dążeniem nieuchronnie wiąże się kwestia możliwości zaspokojenia aspiracji w sposób legalny. Konstatacja swojej sytuacji jako nierównej rodzi potrzebę wyrównania stosunku nierówności, rodzi tendencję do działań skierowanych na skompensowanie tego stanu. Jednak ta tendencja w przypadku tej grupy kobiet jest silniejsza od siły oddziaływania na nie norm moralnych, zakazów i nakazów, obawy przed kompromitacją, a nawet obawy przed odpowiedzialnością. Stanowi ona silnie oddziaływający czynnik, wyznaczający w procesie motywacyjnym jedyną rację działania. U 20,5% badanych kobiet ten czynnik psychiczny, a mianowicie "poczucie nieegalitarności", stymulował uruchomienie mechanizmów obronnych w postaci zachowań przestępczych dla zaspokojenia potrzeby "dorównania innym" /13,5%/ i "imponowania innym osobom" /7%/. Te skłonności występują także w przypadkach posługiwania się nielegalnymi środkami w celu realizacji celów kulturowych akceptowanych społecznie.

Ilustracją tej tezy są następujące wypowiedzi badanych: "... młodzież w moim środowisku jest dobrze odżywiona, ubrana, kształci się. Pragnę, by moje dzieci dorównały innym. Ponieważ moja pensja /kierowniczką sklepu PSS/ związanych z tym potrzeb nie pokryje, przeto zmuszona jestem kraść...". Inna badana stwierdza: ".... moim największym pragnieniem było doprowadzenie do ukończenia studiów przez moje dzieci... to pragnienie było silniejsze od strachu przed ujawnieniem przestępstwa ..."

Spotyka się w literaturze dotyczącej zagadnienia motywacji poglądy, że agresja czy też inne formy reakcji na frustrację, które mogą wystąpić w wyniku frustracji, nie są skierowane na

rozwiązanie problemu w celu stworzenia stanu defrustracji. Maier np. wyraża pogląd, że czyny przestępcze można sklasyfikować jako motywowane lub jako wywołane przez frustrację w zależności od tego, jak przestępca zdaje sobie sprawę ze skutków swych czynów. Irracjonalne, nieodpowiedzialne zachowanie ludzi będzie wywołane przez frustrację. Z punktu widzenia Maiera będzie ono względnie odporne na nagrody i kary^{21/}. Podstawowa teza tego autora głosi, że wywołane przez frustrację zachowanie nie jest zachowaniem motywowanym na wyższym poziomie, jest zachowaniem pozbawionym celu /behavior without a goal/. Nie dokonując krytycznej analizy tych niesłusznych poglądów /czyniło to wielu teoretyków motywacji i uczenia się/, stwierdzić należy, że w wyniku frustracji następuje zmiana celu w stosunku do pierwotnego, którego osoba ze względu na zablokowania możliwości jego realizacji nie była w stanie osiągnąć zgodnie z racją swego działania. Jednostka ludzka w następstwie frustracji zmienia formę zachowania w procesie przystosowania się do nowej sytuacji. Tą zmienioną formą może być zachowanie dewiacyjne, w tym także przestępcze, lecz ukierunkowane na określony cel.

W wyniku frustracji następuje proces przystosowawczy. Reakcje wywołane przez frustrację są reakcjami motywowanymi. Wśród 4 schematów reakcji na frustrację: agresji, represji, regresji i fiksacji, podstawowe znaczenie w wyjaśnianiu etiologii zachowań przestępczych ma reakcja agresji. Reakcja ta stanowi mechanizm obronny. Uruchomienie tego mechanizmu skierowane jest na cel zdeterminowany racją działania. Racja działania zaś ukształtowana jest pod wpływem oddziaływania rodzaju potrzeby człowieka, zaspokojenie której niezbędne jest dla zachowania jego homeostazy. Działania przestępcze - agresywne skierowane są nie tylko przeciwko innym osobom i nie tylko wyrażają się w dzieciobójstwach, zabójstwach, pobiciach, zniewagach, w których to

formach dewiacji uczestniczyły badane kobiety, lecz ta forma reakcji na frustrację wyraża się także w bardziej umiarkowanej postaci, gdy w grę wchodzi w ogóle konieczność przystosowawczego zachowania się, łamiącego niejako po drodze normy i zasady współżycia społecznego skierowanego na zaspokojenie określonej potrzeby. Uruchomione mechanizmy obronne w stanach frustracyjnych, które są dewiacyjne a zarazem przystosowawcze, prowadzić mogą, w ramach własnej racji działania, do zaspokojenia indywidualnych i powszechnych potrzeb, do wytworzenia się subkultury przestępczej.

Skrajna np. forma nieuznawania prawa, jaką zaprezentowało 13% badanych kobiet, stanowi przejaw reakcji agresji w stosunku do pokrzywdzonych przez czyn przestępczy osób, a pośrednio wobec obowiązującego stanu prawnego.

Ilustrująca tę tezę podana dla przykładu wypowiedź badanej /F.73/ "... kradłam mężczyznom pijanym lub trzeźwym pieniądze, jak się dało, ... z tego żyłam ..., nie miałam wyrzutów sumienia ..., każdy człowiek musi żyć ..., a ja nie mam zawodu, wykształcenia /4 klasy szkoły podstawowej-p.aut./, a mam 3 dzieci ..." - potwierdza te rozważania.

6,5% badanych kobiet posiadając zachwiane stosunki międzyosobnicze z cechami ostrej rywalizacji, dokonało różnych przestępstw, kierując się uczuciem nienawiści i zemsty, co wyraziło się w aktach agresji skierowanej przeciwko antagonistom lub osobom z tymi ostatnimi związanym. Odnosi się to do kobiet impulsywnych i agresywnych, podejrzliwych, z osłabionym samokrytycyzmem. Zwykłą niechęć, pojawiającą się na tle zachwianych stosunków międzyludzkich, traktują jako przejawy uczucia nienawiści, co rodzi u nich poczucie zagrożenia, lęku, podważając potrzebę bezpieczeństwa w grupie je integrującej. Dążenie do stworzenia sobie poczucia bezpieczeństwa realizuje się przez

akty agresji skierowanej przeciwko tym osobom. Akty te często wyczerpują znamiona przestępstwa. Czynnikiem genetycznym tego rodzaju przestępstw jest więc niezaspokojenie potrzeby bezpieczeństwa, bezpośrednią zaś pobudką jest uczucie zemsty zrodzone na tle sytuacji blokującej możliwość realizacji tej potrzeby.

Dotychczasowe rozważania prowadzą do wniosku, że frustracja jako stan psychiczny człowieka aktywizuje i ukierunkowuje działanie na realizację niezbędnych potrzeb jednostki, w tym również na drodze zachowań dewiacyjnych.

Zjawisko frustracji eksponujące się na tle sytuacji życiowych badanych kobiet - przestępczyń jako proces chwilowy wytwarza u nich przyrost ogólnego popędu, a więc skutek motywacyjny.

Tym skutkiem jest także "poczucie nieegalitarności", które niesłusznie traktowane jest przez L.Lernella jako generalny czynnik genetyczny zachowań przestępczych.

Tymczasem jest to tylko czynnik motywacyjny, stymulujący zachowanie przestępcze.

Wyrażony wyżej pogląd koresponduje ze zjawiskiem wielu autorów zajmujących się frustracją jako popędem. Według teorii Browna i Farbera frustracja uwarunkowana jest dwoma czynnikami, takimi jak: popęd /D-drive/ i nawyk /H-habit/ ^{23/}. Amsel zgadzając się z Brownem i Farberem, uważa, że frustracja jest motywacyjnym warunkiem powodującym wzrost "D" i dostarczającym sygnałów ukierunkowujących, przy czym wprowadza ponadto trzeci czynnik, tak zwaną "wtórną" formę awersyjnego, uwarunkowanego stanu frustracji, którą określa mianem "częstkowej frustracji antycypacyjnej". Jego zdaniem powstaje ona "przez klasyczny proces uwarunkowania i jest mechanizmem hamującym w sytuacji braku nagrody" ^{24/}.

3. Uwagi końcowe

Zjawisko frustracji w etiologii zachowań przestępczych w odniesieniu do kobiet, co do których nie było podstaw do przypisania im zmniejszonej poczytalności ani ograniczonej zdolności rozpoznawania znaczenia czynu przestępczego w znacznym stopniu, co w pierwszym przypadku czyniłoby z nich osoby nieodpowiedzialne karnie, a w drugim dawałoby im przywilej nadzwyczajnego złagodzenia kary, zdeterminowane jest przede wszystkim uwarunkowaniami natury społecznej.

Określone determinanty społeczne w postaci sytuacji życiowych kobiet, które ogólnie były na tyle złe, iż blokowały możliwości zaspokajania ich istotnych potrzeb za pomocą normalnych, przeciętnych, akceptowanych jako legalnych aktów sprawnościowych, stanowią realne źródło czynników frustracyjnych. Te społeczne determinanty głównie tkwią: w osobistej niewydolności tych kobiet w zaspokajaniu swych potrzeb za pomocą akceptowanych społecznie aktów sprawnościowych spowodowanej zaniedbaniami w wykształceniu, zdobywaniu zawodu, nawyku do pracy. Ta niewydolność zderza się, czyniąc wypadkową siłę oddziaływania, z rozbudzonymi powszechnie aspiracjami w związku z ukazywaniem się coraz bardziej atrakcyjnych przedmiotów oferowanych przez rynek, a osiągalnych przez przeciętnego człowieka pracy. Legalne, indywidualne możliwości badanych kobiet - przestępczyni okazały się znikome w stosunku do aspiracji. Zaniedbania w zakresie wykształcenia, zawodu, nawyku do pracy miały już swoje źródła w rodzinach badanych, które były niepełne /tylko 38% rodzin pełnych/ małokulturalne, w których rodzice często nie posiadali zawodu /69% ojców i 89,1% matek bez zawodu/, wielodzietne /przeciętnie 4,04 dzieci w rodzinach badanych/, w których często jaskrawo rodzice nadużywali alkoholu /22,2% ojców i 16,5% matek piło nałogowo, 20% ojców i matek przepijało pobory częściowo i w

41% rodzice stale pili alkohol w obecności dzieci/, w których 94,5% rodziców wobec niskiego wykształcenia i braku zawodu zarabiało poniżej minimum socjalnego spożycia. Te rodziny dawały swym dzieciom niekorzystną wstępną pozycję społeczną. Nie spełniały one i nie mogły spełniać prawidłowo i pozytywnie funkcji socjalizacji dzieci, i nie przygotowały ich do pełnienia ról społecznych, nie rozwijały potencjalnych możliwości niezbędnych w realizacji aspiracji i w zaspokajaniu potrzeb.

Uwarunkowane społecznie zjawiska frustracji stanowią czynnik dynamizujący reakcje wyrażające się w zachowaniach przestępczych. Są one motywacyjne i ukierunkowane, kształtują nadto postawę, w której dominuje tendencja do rozumowania: "złe" - przestępstwo należy akceptować jako "dobro", ponieważ prowadzi do upragnionego zaspokojenia potrzeb.

Tendencja do podobnego rozumowania zawiera w swojej istocie określone pogotowia uczuciowo-intelektualne oraz przekonaniowe do zachowań przestępczych.

Stwierdzenie tego empirycznego faktu potwierdza słusność poglądu J.Pietera, rozumiejącego postawę jako właśnie "pogotowie uczuciowo - intelektualne i mniej lub więcej przekonaniowe, zarazem mniej lub więcej trwałe do określonych uczuć i zachowań się wobec pojedynczych osób lub wobec grup ludzkich bądź wobec problemów, przekonań, doktryn społecznych i odpowiednich wartości" ^{25/}, a nadto E.R.Hilgarda, dla którego postawa to: "stosunek pozytywny lub negatywny do pewnego przedmiotu, pojęcia lub sytuacji, gotowość do reagowania w pewien z góry ustalony sposób na dany przedmiot, pojęcia lub sytuację" ^{26/}.

Postawy kształtują się w trakcie życia społecznego ^{27/}. Aspołeczne postawy kobiet, wyrażające się w ich zachowaniach przestępczych, kształtowały się w toku ich życia również na tle niemożności zaspokajania potrzeb, rodzącej stany frustracji,

odgrywającej istotną rolę w mechanizmie kierującym ich zachowaniami przestępczymi.

Zjawisko przestępczości tych kobiet stanowi następstwo długo trwającego procesu narastania trudności w akceptacji społecznej, stanowi ostatnią fazę tego procesu. Potrzeby, dążenia, cele życiowe, aspiracje, szeroko rozumiane trudności życiowe i stany emocjonalne związane z niemożnością ich realizacji przerastały możliwości sprawnościowe badanych kobiet na drodze legalnej. Stwierdzenie tego faktu otwiera szerokie możliwości działań profilaktyczno-usprawniających.

Jest to temat godny odrębnego opracowania.

Jest to dziedzina, której nie można rozpatrywać w oderwaniu od wieloaspektowości etiologicznej problematyki przestępczości. Jest to dziedzina tkwiąca w kryminologii, ta zaś posiadając charakter interdyscyplinarny, musi korzystać z pomocy takich dyscyplin, jak: socjologia, psychologia /w tym z nauki o osobowości/ pedagogika ogólna i pedagogika specjalna. Skoro kryminologia w wyniku badań prowadzi do gromadzenia informacji diagnostycznych niezbędnych do skutecznej terapii wychowawczej, to tym samym wkracza już w dziedzinę zwaną profilatyką. Nie można traktować profilaktyki przestępczości - jak to czynią niektórzy autorzy - jako polityki kryminalnej pojmowanej jako nauki skupiającej się na terapii, na wysiłkach różnych osób i instytucji, mających doprowadzić do ograniczenia lub eliminacji zjawiska przestępczości z życia ^{28/}.

Informacje diagnostyczne uzyskiwane w wyniku badań kryminologicznych o osobie, która z powodu uwarunkowań różnej natury dokonała przestępstwa lub zmanifestowała inną formę dewiantycznego zachowania się, dotyczą całokształtu stadiów genezy i przebiegu tej dewiacji ^{29/}.

Poznanie uwarunkowań zachowań paraprzestępczych, takich

jak: ucieczki z domu nieletnich, palenie przez nich papierosów, picie alkoholu, przejawy niechęci do nauki, ucieczki ze szkoły, wagary, niechęć do pracy itp. oraz zachowań przestępczych stanowi pierwszy zasadniczy krok na drodze ich zwalczania.

Profilaktyka rozumiana jako działalność mająca na celu terapię wychowawczą, jako działalność zmierzająca do ograniczenia i eliminacji zachowań paraprzestępczych i przestępczych zajmuje się usuwaniem przyczyn i warunków rodzących tego rodzaju zachowania. Tej funkcji nie są w stanie skutecznie realizować traktowane przez praktykę jako "politycy kryminalni" osoby stosujące do poszczególnych przypadków prawo karne i uczestniczące w działalności profilaktycznej w dosyć ograniczonym zakresie.

Profilaktyka rozumiana jako działalność zmierzająca do ograniczenia i eliminacji przestępczości zajmuje się równocześnie usuwaniem przyczyn i warunków determinujących te formy zachowań.

Tymi problemami para się także kryminologia, która bez wsparcia socjologii, psychologii, psychiatrii, nauki o osobowości, pedagogiki, pedagogiki specjalnej ich nie rozwiąże ^{30/}.

Zapobieganie przestępczości jest problemem kryminologicznym wówczas, jeżeli samemu pojęciu "kryminologia" nadaje się szeroki, interdyscyplinarny sens. Słuszność tego poglądu wynika z faktu, że w genezie zachowań dewiacyjnych /mogą to być zachowania paraprzestępcze, przestępcze oraz takie, które można określić jako zachowania świadczące o występowaniu różnych rodzajów niedostosowania społecznego/ stwierdza się różne stadia, różnego rodzaju uwarunkowania, dla poznania których sięgać trzeba po metody stosowane w dyscyplinach mających, jak wspomniano wyżej, związki z kryminologią, a głównie z socjologią, psychologią i pedagogiką.

Ważną sprawą z punktu widzenia osiągnięcia skutecznych efek-

tów w procesie socjalizacji jednostki "kryminalnie zagrożonej", jest wyodrębnienie tzw. profilaktyki przedprzestępczej, w odróżnieniu od profilaktyki poprzestępczej. Ten ogólny podział przewiduje jeszcze bardziej szczegółowe podziały w ich ramach, przy czym kryterium rozróżnień rozmaitych rodzajów profilaktyki odnosi się do różnych stadiów i różnych problemów związanych z uwarunkowaniami zjawiska przestępczości i różnej działalności profilaktycznej realizowanej przez rozmaite osoby i instytucje.

Ramy tego opracowania nie pozwalają na bliższą analizę problemu profilaktyki przedprzestępczej i na szczegółowsze rozważania nad innymi rodzajami profilaktyki, a w szczególności nad profilaktyką poprzestępczą, a w jej ramach profilaktyką kryminologiczną, celem której jest pozytywne ukierunkowanie aktywności ludzkiej, usunięcie zagrożeń społecznie akceptowanej działalności oraz działanie mające na celu zmianę wadliwych postaw.

Podkreślić jeszcze wypada, że zamierzenia profilaktyki przedprzestępczej realizują się już w programach pedagogicznej działalności zinstytucjonalizowanej, a więc w szkołach, zakładach, placówkach wychowawczych, szkolnych i pozaszkolnych, środowiskach rodzinnych, klubach, kuratorskich ośrodkach pracy z młodzieżą itp. W tych ostatnich zresztą realizuje się także wymogi profilaktyki poprzestępczej ^{31/}. Szczególna rola w profilaktyce przedprzestępczej przypadać musi zintegrowanym siłom społecznym funkcjonującym w środowisku zamieszkania dzieci i młodzieży ^{32/}.

W literaturze spotyka się różne określenia odnoszące się do rozmaitych form profilaktyki. I tak np. zaproponowanie za A.Sacharowem przez J.Jaroszka płaszczyzny specjaln Zapobiegawczej nie jest trafne ^{33/}.

Ujmując sprawę genetycznie, stwierdzić wypada na podstawie prezentowanych poglądów odnoszących się do socjologicznie

uwarunkowanych stanów frustracyjnych i ich znaczenia w etiologii przestępczości, że niezaspokojone potrzeby traktowane jako subiektywne i zmienne w zależności od różnorodnych, zmieniających się sytuacji życiowych, wyjaśniają, na szerokich obszarach zjawiska przestępczości, jej uwarunkowania. Ukazanie w badaniach kryminologicznych tej prawdy skłania do działalności profilaktycznej w płaszczyźnie ogólnospołecznej, która z konieczności splatać się musi z profilaktyką indywidualnozapobiegawczą. Warto w tym miejscu przypomnieć niezwykle trafny pogląd A. Podgóreckiego według którego wśród czynników determinujących zachowania dewiacyjne, w tym przestępcze, obok typu ustroju społeczno-gospodarczego i obok oddziaływań podkultury o negatywnych wartościach, niezwykle istotną rolę odgrywa typ osobowości. Oznacza to, że bez względu na to, jakie przyczyny zewnętrzne /egzogenne/ oddziałują na jednostkę, to zawsze jednak działają one tylko okrężnie przez warunki wewnętrzne, przez których pryzmat przechodzą wszystkie oddziaływania zewnętrzne.

Proponowane tu określenie zapobiegania przestępstwom na płaszczyźnie indywidualnozapobiegawczej sugeruje stosowanie środków i metod kształtujących społecznie pożądane postawy, korygowanie, kompensowanie lub usprawnianie wad osobowości albo też poszczególnych elementów jej struktury.

Wielu przestępstwom przypisanym badanym kobietom można było zapobiec, w ramach profilaktyki przedprzestępczej, gdyby wcześniej, w procesie wychowawczym stosowano skuteczne, pedagogiczne metody, prowadzące do realizacji pozytywnego celu wychowawczego, rozumianego jako przygotowanie do pełnienia ról społecznych lub jako należyte przystosowanie społeczne. To społeczne wychowanie powinno było doprowadzić do internalizacji akceptowanych powszechnie wartości kulturowych i zasad współżycia społecznego, a także do wykształcenia zdolności utrzymania pra-

widłowych interakcji międzyosobniczych.

Osiągnięcie takiego celu wychowawczego, takiego poziomu socjalizacji, stanowiłoby m.in. ów pryzmat warunków wewnętrznych, przez które przechodzą wszystkie oddziaływania zewnętrzne o skutkach stymulujących zachowania np. agresywne, wyrażone w zachowaniu przestępczym, jako reakcji na frustrację. Uwaga ta odnosi się zresztą nie tylko do zachowań przestępczych wyrażonych w działaniach agresywnych jako reakcji na frustrację, lecz także do innych zjawiskowych form przestępstwa.

Środowisko oddziaływające na człowieka zawiera ogromną ilość zmiennych, które od pierwszych tygodni życia przez całe następne lata kształtują, zmieniają i rozwijają, często także przez jego własną aktywność, osobowość jednostek, prowadząc do ogromnego indywidualnego ich zróżnicowania.

Wobec osób zachowujących się dewiacyjnie, co do których w prognozie ich przyszłych zachowań istnieje prawdopodobieństwo wystąpienia zjawisk patologicznych, tym bardziej potrzebne są indywidualizowane metody zapobiegania, skierowane bezpośrednio na eliminowanie przyczyn i warunków wiążących się ze zjawiskiem przestępstwa. Także w profilaktyce poprzestępczej, penitencjarnej, skuteczne mogą być przede wszystkim metody indywidualno-resocjalizacyjne.

Z tych niepełnych, fragmentarycznych rozważań nad problemem profilaktyki przestępczości /szersze omówienie tego problemu znajdzie czytelnik w artykule: E. Bieliński, Etiologiczne i profilaktyczne aspekty przestępstw kobiet opublikowane w: Patologia społeczna - zapobieganie, Warszawa, 1976, s. 128 i n./ rodzą się refleksje, które syntetycznie można przedstawić w postaci określonych socjotechnik. W ramach profilaktyki przedprzestępczej i poprzestępczej należy dążyć, mając na myśli profilaktykę indywidualnozapobiegawczą do:

1. zachowania autorytetu - prestiżu rodziny, co pozostaje w związku z jej poziomem intelektualnym, kulturalnym i moralnym oraz zdolnościami wychowawczymi;
2. konsekwentnego realizowania pozytywnego celu wychowania dziewcząt, w tym dążenie do pełnej internalizacji w nich najwyższych wartości moralności socjalistycznej, stymulacji aktywności na wykorzystanie stwarzanych przez system rozwiniętego społeczeństwa socjalistycznego możliwości doskonalenia kwalifikacji pracownika i w ogóle samorealizacji. Ten sposób doskonalenia jednostki stanowić może skuteczny środek łagodzenia skutków w postaci wystąpienia zjawiska niewydolności w zakresie zaspokajania powszechnych i indywidualnych potrzeb, a tym samym prowadzić może też do eliminacji uwarunkowań zjawisk i stanów frustracyjnych;
3. wczesnego wykrywania zachowań paraprzestępczych i ich zapobieganiu. Charakter tych postulatów socjotechnicznych, odnoszących się do profilaktyki przedprzestępczej uwidacznia całą złożoność zabiegów socjalizujących, których efekty nie są i nie mogą być uzależnione od funkcji dydaktycznej i wychowawczej samej tylko szkoły. Określony w tych socjotechnikach zakres oddziaływań wymaga zintegrowanych wysiłków współorganizatorów wychowania środowiskowego ^{34/}.

W odniesieniu do profilaktyki poprzestępczej nasuwają się poniższe postulaty socjotechniczne, w myśl których należy dążyć do:

1. usprawniania pracy organów administracji państwowej w zakresie rejestracji osób prowadzących pasożytniczy tryb życia w celu zastosowania wobec nich skutecznych działań profilaktycznych;
2. stanowczego niedopuszczenia do sytuacji, w której zwłaszcza dziewczęta młodociane pozostawałyby bez pracy i nauki, szcze-

gólnie po odbyciu kary pozbawienia wolności, zwolnieniu z zakładu poprawczego lub wychowawczego;

3. skutecznej walki z alkoholizmem po powrocie do środowiska rodzinnego, rówieśniczo-koleżeńskiego z zakładów resocjalizujących;
4. podjęcia radykalnych starań o objęcie dziewcząt po powrocie z tych zakładów obowiązkowo nauką zawodu, o ile go nie zdobyły w czasie odbywania kary lub w okresie funkcjonowania środków wychowawczych i poprawczych, przy równoczesnym eksponowaniu obywatelskiego wychowania i wychowania w zakresie społecznie pożądanego obyczaju.

Doniosłą rolę w realizacji powyższych postulatów w ramach profilaktyki przestępczej, w odniesieniu do nieletnich i młodocianych dziewcząt, mają do spełnienia kuratorskie ośrodki pracy z młodzieżą. Rola ta może się także zaznaczyć w odniesieniu do profilaktyki przestępstw w warunkach recydywy, pod warunkiem, że funkcje tych ośrodków, polegające na ochronie wychowanków przed wykołajeniem, demoralizacją i identyfikowaniem się ich z grupami nieformalnymi, w których dominują wartości subkultury przestępczej, będą spełniane prawidłowo.

Postulaty powyższe wprowadza się, bowiem w badaniach nad czynnikami etiologicznymi nad zjawiskiem zachowań dewiacyjnych, w tym także przestępczych, nie chodzi tylko o opis i wyjaśnianie istniejącej rzeczywistości społecznej, lecz także o jej pozytywną zmianę.

1/ Por. H. Malewska, Vincent Peyre, A. Firkowska-Mankiewicz, *Przestępczość nieletnich - uwarunkowania społeczno-ekonomiczne*, Warszawa. 1973, s. 8 i dalsze.

2/ Por. K. Obuchowski, *Psychologia dążeń ludzkich*, Warszawa, 1965 s. 8.

3/ Por. G. Lissowski, *Zagadnienie doboru próby*, opublikowane w: *Metody statystyczne w socjologii*, Warszawa 1968, s. 49.

- 4/ Por. S.Nowak, Metody badań socjologicznych. Warszawa, 1965, s. 14.
- 5/ Por. J.Konopnicki, Niedostosowanie społeczne. Warszawa 1971, s. 26. Autor przez niedostosowanie społeczne rozumie odchylenie od normy w zachowaniu się człowieka, przy czym za normę słusznie uważa zasady współżycia społecznego przyjęte w danym środowisku.
- 6/ L.Lernell, Zarys kryminologii ogólnej, Warszawa, 1973. Autor posługuje się pojęciem "poczucie nieegalitarności", jako generalnym czynnikiem genetycznym zachowań dewiacyjnych, w tym przestępczych, ukazując, że stanowi ono podłoże rodzenia się tendencji kompensacyjnej, przy czym, treścią psychiczną tej tendencji jest dążność jednostki do wyrównania swojej sytuacji traktowanej subiektywnie jako nierównej w stosunku do innych ludzi z tej samej lub pobliskiej grupy społecznej.
- 7/ Por. A.Lewicki w przedmowie do wydania I książki K.Obuchowskiego, op. cit., s. 13.
- 8/ Por. Ch.N.Cofer i M.A.Appley, Motywacja: teoria i badania. Warszawa 1972, s. 17.
- 9/ Por. Z.Freud, Wstęp do psychoanalizy, Warszawa 1974, Książka i Wiedza.
- 10/ Cyt. za K.Obuchowski, op. cit., s. 87.
- 11/ Por. J.P.Pawłow, Dwadzieścia lat badań wyższej czynności nerwowej /zachowania się/ zwierząt. Warszawa 1952, s. 490.
- 12/ Por., L.Lernell, op. cit., s.191.
- 13/ Por. J.Pieter, Natura ludzka. Kwartalnik Filozoficzny. Warszawa, t. 15, 4.
- 14/ W.J.Thomas, cyt. za K.Obuchowskim, op. cit., s. 109.
- 15/ Por. K.Obuchowski, op. cit., s. 113.
- 16/ Por. M.Ossowska, Motywy postępowania. Warszawa 1958, s. 27.
- 17/ Pojęcie potrzeby za. K.Obuchowskim, op. cit., s. 95, rozumie się jako właściwość osobnika polegająca na tym, że osobnik x bez przedmiotu y nie może normalnie funkcjonować, tj. uzyskać optymalnej sprawności w zachowaniu siebie i gatunku oraz w zapewnieniu własnego rozwoju. Z tą definicją wiąże się pojęcie potrzeby "indywidualnej", która związana jest z typem osobowości, światopoglądem i drogą życiową człowieka.
- 18/ Cz.Czapów i S.Manturzewski, Niebezpieczne ulice. Warszawa 1960, s. 238.

- 19/ Ch.N.Cofer i M.H.Appley, op. cit., s. 359.
- 20/ Por. E.Bielicki, Dzieciobójstwo w świetle osobowościowych i społecznych uwarunkowań, BTN, Praca Wydziału Nauk Humanistycznych, Bydgoszcz 1976, nr 4.
- 21/ Ch.N.Cofer i M.H.Appley, op. cit., s. 357.
- 22/ Ibidem, s. 358.
- 23/ J.S.Brown i J.E.Farber, Emotions conceptualized as intervening variables - with suggestions toward a theory of frustration. Cyt. za Ch.Cofer i N.M.Appley, op. cit., s. 351.
- 24/ Cyt. za Ch.N. Cofer i M.H.Appley, op. cit., s. 351 i dalsze.
- 25/ J.Pieter, Słownik psychologiczny. Warszawa 1963, s. 208.
- 26/ E.R.Hilgard, Wprowadzenie do psychologii. Warszawa 1967, s. 285.
- 27/ Por. S.Gertsman, Problemy teorii emocji. Warszawa 1963, s.107.
- 28/ Por. L.Lernell, op. cit., s. 8-9.
- 29/ E.Bielicki, Etiologiczne i profilaktyczne aspekty przestępstw kobiet, Patologia społeczna - zapobieganie. Warszawa 1976, nr 3, s. 129.
- 30/ E.Bielicki, op. cit., s. 129.
- 31/ Por. K.Marzec-Holka, Działalność kuratorskich ośrodków pracy z młodzieżą na przykładzie m.Inowrocławia, Studia Pedagogiczne nr 2, WSP Bydgoszcz, s. 70 i dalsze.
- 32/ Por.E.Trempała, Wychowanie w środowisku szkoły. Bydgoszcz 1974.
- 33/ E.Bielicki, op. cit., s. 131. Autor zamiast określenia "specjalnozapobiegawcza" forma profilaktyki poprzestępczej zaproponował formę profilaktyki "indywidualnozapobiegawczą" jako pełniejszą, bowiem sugeruje ona stosowanie środków i metod kształtujących społecznie pożądane postawy, korygowanie, kompensowanie lub usprawnianie wad osobowości albo też poszczególnych elementów jej struktury. Określenie natomiast profilaktyki jako specjalnozapobiegawczej jest wadliwe, gdyż sugeruje działanie zapobiegające przestępczości skierowane bezpośrednio na eliminowanie przyczyn i warunków, z którymi wiążą się popełnione przestępstwa.
- 34/ Por. E.Trempała, op. cit., s. 41 i n.

B i b l i o g r a f i a

1. Bielicki E., Dzieciobójstwo w świetle osobowościowych i społecznych uwarunkowań, Bydgoszcz, BTN, Praca Wydziału Humanistycznego, 1976, nr 6.
2. Bielicki E., Etiologiczne i profilaktyczne aspekty przestępstw kobiet. Patologia społeczna - zapobieganie, Warszawa 1976.
3. Brown I.S. i Farber I.E., Emotions conceptualized as intervening variables - with suggestions toward a theory of frustration.
4. Cofer Ch.N. i Appley M.H., Motywacja: teoria i badania, Warszawa 1972.
5. Czapów Cz. i Manturzewski S., Niebezpieczne ulice, Warszawa 1960.
6. Gertsman S., Problemy teorii emocji, Warszawa 1963.
7. Freud Z., Wstęp do psychoanalizy, Warszawa 1957. Książka i Wiedza.
8. Hilgard E.R., Wprowadzenie do psychologii, Warszawa 1967.
9. Konopnicki J., Niedostosowanie społeczne, Warszawa 1971.
10. Lernell L., Zarys Kryminologii Ogólnej, Warszawa 1973.
11. Lissowski G., Z zagadnień doboru próby, opublikowane w: Metody statystyczne w socjologii, Warszawa 1968.
12. Lewicki A., Przedmowa do wydania I książki K.Obuchowskiego, Psychologia dążeń ludzkich, Warszawa 1965.
13. Malewska A., Vincent Peyra, A.Firkowska-Mankiewicz, Przeszłość nieletnich - uwarunkowanie społeczno-ekonomiczne, Warszawa 1973.
14. Marzec-Holka K., Działalność kuratorskich ośrodków pracy z młodzieżą na przykładzie m.Inowrocławia /w:/ Studia Pedagogiczne nr 2, WSP Bydgoszcz 1976, red. E.Trempała.
15. Nowak S., Metody badań socjologicznych, Warszawa 1965.
16. Obuchowski K., Psychologia dążeń ludzkich, Warszawa 1965.
17. Ossowska M., Motywy postępowania, Warszawa 1958.
18. Pawłow J.P., Dwadzieścia lat badań wyższej czynności nerwowej /zachowanie się/ zwierząt, Warszawa 1951.
19. Trempała E., Wychowanie w środowisku szkoły, Bydgoszcz 1974.